

Delinkvencinis elgesys ir lyčių skirtumai: situacinio veiksmo teorijos tikrinimas

(pagal Tarptautinio jaunimo delinkvencinio elgesio,
nuostatų ir viktimizacijos tyrimo (ISR-3) duomenis)

S V E T L A N A J U S T I C K A J A
R E N A T A G I E D R Y T Ė - M A Č I U L I E N Ė

Santrauka. Šiame straipsnyje, pasitelkiant Tarptautinio jaunimo delinkvencinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo (*The Third International Self-Report Delinquency Study* (ISR-3))¹ Lietuvoje duomenis, tiriamos situacinio veiksmo teorijos prielaidos lyties aspektu. Siekiama patikrinti, ar situacinio veiksmo teorijos prielaidos pasitvirtina aiškinant nepilnamečių delinkvencinį elgesį Lietuvoje ir ar šios teorijos prielaidos gali vienodai paaiškinti tiek vaikinių, tiek merginų delinkvencinį elgesį. Gauti tyrimo rezultatai leidžia kalbėti apie tai, kad ne visos situacinio veiksmo teorijos prielaidos buvo patvirtintos, o merginų ir vaikinių delinkvencinį elgesį prognozuoja kiek skirtingi veiksniai.

Pagrindiniai žodžiai: delinkvencinis elgesys, lytis, situacinio veiksmo teorija.

ĮVADAS

Per daugelį metų atlikta daug tyrimų, rodančių delinkvencinio elgesio² skirtumus lyties atžvilgiu. Delinkvencinis ir nusikalstamas elgesys dažniau-

¹ Plačiau žr. International Self-Report Delinquency Study (ISR-3). Prieiga per internetą: <www.northeastern.edu/isrd/isrd3>.

² „Delinkvencija“, „delinkvencinis elgesys“ plačiuoju požiūriu yra teisiųjų ir socialinių normų pažeidimai, kuriuos daro nepilnamečiai (paaugliai) (Кернер, 1998, p. 62–63). Šiame straipsnyje vietoje dažniausiai į lietuvių kalbą verčiamo termino „delinkventinis“ vartojama sąvoka „delinkvencinis“, nes norima padaryti skirtumą tarp pozityvistine kriminologijos tradicija grįsto požiūrio ir konstruktyvistinio požiūrio į delinkvenciją.

siai yra suvokiamas kaip vaikinų ir vyrų problema³, todėl svarbiausi keliami klausimai nagrinėjant delinkvencinio ir nusikalstamo elgesio skirtumus: kodėl moterys ir merginos nusižengia kur kas rečiau (kartu kodėl vyrai ir vaikinai labiau linkę nusikalsti) ir ar jų delinkvencinis ir nusikalstamas elgesys gali būti paaiškinamas tomis pačiomis priežastimis (Broidy, Agnew, 1997; Chesney-Lind, Sheldon, 1998).

Istoriškai vaikinų ir vyrų bei merginų ir moterų delinkvencinio ir nusikalstamo elgesio skirtumai pastebėti jau seniai. Dar XIX a. antrojoje pusėje moterų ir vyrų pažeidimais susidomėjo pozityvistinės kriminologijos atstovai C. Lombroso, G. Ferrero, 1895. Šio požiūrio atstovai kalbėjo apie „moteris nusikaltėles iš prigimties“, kurios stokoja motiniško instinkto. XX a. viduryje O. Pollakas teigė, kad moterys nusižengia taip pat dažnai kaip ir vyrai, o gal net dažniau. Registruotų moterų nusikaltimų skaičius yra mažesnis, nes su jomis elgiamasi atlaidžiau (Downes et al., 1998, p. 305; Maguire et al., 1994, p. 999–1000).

Nuo XX a. antrosios pusės matyti susidomėjimas moterų ir merginų nusižengimais sociologinėse nusikaltimų ir deviacijos teorijose. Pasak A. Coheno, vyrai ir moterys patiria skirtingas frustracijas dėl statuso. Paauglių vaikinų vyriškumo siekimas gali juos paskatinti agresyviai elgtis. Moterys gali patirti įtampą dėl savo statuso vyrų pasaulyje. Moterų diskriminacija, nelygios galimybės gali priversti merginas atsisakyti joms būdingų vaidmenų. Juos merginos gali pakeisti delinkventinių vaikinų vaidmenimis (Dobryninas ir kt., 2008, p. 86–87). T. Hirschi parodė, kad prisirišimas prie tų, kurie elgiasi pagal visuotinai priimtas taisykles (tai gali būti tėvai, mokytojai, draugai), gali sumažinti delinkvencinio elgesio tikimybę. Merginos yra linkusios formuoti artimesnius ir ilgalaikius santykius (Shover et al., 1979, p. 163–164). Kontrolės teorija parbrėžė neformalios kontrolės svarbą, kuri yra stipriau jaučiama merginų atžvilgiu (Hagan et al., 1979, p. 28; Tierney, 1996, p. 257). Kalbėdamas apie vyrų ir

Pirmoji prieiga vadovaujasi A. Coheno delinkvento samprata, pagal kurią nusižengę jaunuoliai yra suprantami kaip delinkvento savybes imanentiškai turintys subjektai (iš čia – delinkventas ir delinkventinis). Šiame darbe perimamas D. Matzos požiūris į delinkvenciją kaip procesą, į kurį subjektai įeina ir gali iš jo išeiti, todėl šiuo atveju sąvoka „delinkvencinis“ yra kildinama iš žodžio „delinkvencija“, kuris reiškia patį reiškinį ir procesą. Pažymėtina, kad terminas „delinkvencinis“ jau vartojamas mokslinėje literatūroje lietuvių kalba, pavyzdžiui, žr.: Dobryninas ir kt., 2008, p. 186.

³ Vyrų ir moterų nusikalstamo elgesio skirtumai įvardinami kaip „gender gap in crime“ (Weerman, Bernasco et al., 2015, p. 2).

moterų nusikaltimus, E. Sutherlandas vieną esminių skirtumų išvelgė vaikų priežiūroje. Mergaitės yra prižiūrimos atidžiau nei berniukai. Jos yra nuosekliau mokomos konvencinio elgesio (Sutherland et al., 1992, p. 162–164). Etikečių klijavimo teorijoje H. S. Beckeris moterims skyrė antraeilį vaidmenį. H. S. Beckerio įsivaizdavime moteris yra blanki ir konformistė (Naffine, 1987, p. 79). Dauguma vėlesnių tyrimų bandė patikrinti šių teorijų prielaidas lyties aspektu: D. J. Bartusch, R. L. Matsueda, 1996; K. Heimer, 1996; T. C. Lagrane, R. A. Silverman, 1999; B. C. Coughlin, S. A. Venkatesh, 2003; ir kt. Tačiau ne visos minėtų teorijų prielaidos galėjo paaiškinti delinkvencinio elgesio priežastis ir skirtumus.

Pastarąjį dešimtmetį buvo pasiūlyta nauja delinkvencinio elgesio teorija, kuri, kaip paaiškėjo, gebėjo geriau nei ankstesnės teorijos paaiškinti daugelį delinkvencinio ir nusikalstamo elgesio aspektų – tai Pero-Olofo H. Wikströmo situacinio veiksmo teorija (angl. *Situational Action Theory*). Ši teorija siekė išspręsti esamus delinkvencinio ir nusikalstamo elgesio aiškinimo trūkumus, pavyzdžiui, ankstesnės kriminologijos teorijos į delinkvencinio ir nusikalstamo elgesio aiškinimą neįtraukė individualių ir aplinkos veiksnių sąsajų (Wikström, 2009, p. 254).

Būtent faktas, kad naujoji teorija geriau už ankstesnes aiškino nepilnamečių delinkvencinį elgesį, skatina mus ištirti jos veikimą Lietuvos sąlygomis. Vienas iš susijusių su jos taikymu klausimų yra, ar ši teorija taip pat gali paaiškinti merginų ir vaikinų delinkvencinio elgesio skirtumus? Klausimą galima suformuluoti ir kitaip: ar nauja teorija vienodai tinka vaikinams ir merginoms? Ar vaikinų ir merginų delinkvencinio elgesio mechanizmai yra vienodi (t. y. tokie, kokie aprašomi teorijoje)?

Buvo keletas bandymų atsakyti į šį klausimą (Pauwels, 2012; Schils, Pauwels, 2014; Weerman, Bernasco et al., 2015). Tyrimai parodė, kad vaikinų ir merginų delinkvencinį elgesį formuoja būtent tie veiksniai, kuriuos išskiria situacinio veiksmo teorija, t. y. mažesnis moralės lygis ir savikontrolė, bendravimas su delinkventiniais draugais, silpnesni ryšiai su šeima, mažesnė tėvų priežiūra ir kt. Taigi numanoma, kad situacinio veiksmo teorijos veiksnių ryšys su delinkvenciniu tiek vaikinų, tiek merginų elgesiu iš esmės panašus. Minėtų veiksnių sustiprėjimas vienodai padidina delinkvencinio elgesio tikimybę, tik vaikinų atžvilgiu tų veiksnių reikšmės yra didesnės, dėl to atsiranda lyčių skirtumų.

Šio tyrimo tikslas yra patikrinti, ar prielaida dėl ryšio tarp situacinio veiksmo teorijoje nurodomų veiksnių ir delinkvencinio elgesio pasitvirtina Lietuvos sąlygomis ir ar vaikinių ir merginų atžvilgiu šios teorijos prielaidos pasitvirtina vienodai. Taigi, iškėlėme šias hipotezes:

(1) *yra statistiškai reikšmingų ryšių tarp delinkvencinio elgesio ir situacinio veiksmo teorijos veiksnių*. Šios hipotezės patikrinimas leis nustatyti, ar nagrinėjama teorija apskritai pasitvirtina Lietuvos sąlygomis, kiek ji tinka mūsų šalies nepilnamečių delinkvenciniam elgesiui paaiškinti;

(2) *yra statistiškai reikšmingų ryšių tarp situacinio veiksmo teorijoje nurodomų veiksnių ir merginų ir vaikinių delinkvencinio elgesio*. Šios hipotezės patvirtinimas leistų teigti, kad vaikinių ir merginų delinkvencinį elgesį lemia būtent situacinio veiksmo teorijoje nurodomi veiksniai.

Hipotezėms tikrinti naudojome 2013 m. Lietuvoje atlikto ISRD-3 tyrimo⁴ duomenis. Nepilnamečių delinkvencinio elgesio ir viktimizacinės patirties tyrimas rėmėsi plačiai socialiniuose empiriniuose tyrimuose paplitusia pranešimo apie save (angl. *self-report*) tyrimo metodika. ISRD-3 tyrime buvo naudojama daugiapakopė stratifikuota atsitiktinė miestų tipo atranka. Lietuvoje tyrimui buvo parinkti tie patys miestai, kurie dalyvavo ISRD-2 tyrime 2006 metais, t. y. Vilnius, Šiauliai bei trys vakarinės šalies dalies miestai – Kretinga, Plungė ir Telšiai. Pirminiu atrankos vienetu buvo laikomos mokyklų klasės. Buvo apklausiami 7, 8 ir 9 klasių moksleiviai, atitinkamai atstovaujantys 12–13, 13–14 ir 14–15 metų amžiaus grupėms. Tyrimo rengėjų buvo nustatyta, kad kiekvienoje šalyje būtų apklausta mažiausiai 1 800 respondentų: po 900 dideliame ir vidutiniame miestuose ir pasirinktinai dar 900 mažuose miesteliuose (maždaug po 300 kiekviename). Iš viso buvo apklausti 2 824 moksleiviai, arba 146 klasės, tačiau pirminio duomenų apdorojimo metu dalis klausimynų buvo pripažinti netinkamais dėl pildymo klaidų ar kitų priežasčių⁵. Šių klausimynų duomenys nebuvo naudojami tolesnėje duomenų analizėje. *Taigi, iš viso gauti 2 696 užpildyti galiojantys klausimynai*, iš kurių 916 iš Vilniaus, 884 iš Šiaulių

⁴ Plačiau žr. Justickaja ir kt., 2015.

⁵ Tyrimo klausimyne tarp kitų klausimų buvo ir kontrolinių klausimų, pavyzdžiui, tarp įvairių išvardintų narkotinių medžiagų buvo paminėtas ir neegzistuojantis narkotikas „relevinas“. Dalis respondentų pažymėjo, kad vartojo šį narkotiką, tuo sukeldami abejonių ir dėl kitų savo atsakymų. Tokių respondentų užpildyti klausimynai galutinėje duomenų analizėje nenaudoti.

ir 896 iš Kretingos, Plungės bei Telšių. Klasių proporcijos imtyje apylygės, šiek tiek daugiau pateko 8 klasių moksleivių ir šiek tiek mažiau 7 klasių moksleivių. Anketinė apklausa vyko 2013 m. spalio – gruodžio mėnesiais. Moksleiviai buvo apklausiami klasėse pamokų metu dalyvaujant interviuotojui. Statistinė analizė atlikta SPSS statistiniu paketu.

PAGRINDINĖS SITUACINIO VEIKSMO TEORIJOS PRIELAIDOS

Situacinio veiksmo teorija yra bendroji moralinio veiksmo ir nusikaltimo teorija, kuria siekiama integruoti individualius ir aplinkos veiksnius aiškinant delinkvencinį ir nusikalstamą elgesį (Wikström, eds. Wikström, Sampson, 2006; Wikström, eds. Cullen, Wilcox, 2010). Remiantis šia teorija, nusikaltimas yra suvokimo ir pasirinkimo proceso, kuris yra sąveika tarp asmens *polinkio nusikalsti* (angl. *crime propensity*) ir *kriminogeninės aplinkos poveikio* (angl. *exposure to criminogenic settings*), rezultatas. Elgesys negali būti aiškinamas izoliuotai nuo asmens aplinkos, vien asmens savybių nepakanka norint paaiškinti veiksmus. Kertinė teorijos prielaida tokia, kad nusikaltimas yra laikomas *moraliniu veiksmu*, kai vadovujamasi moralinėmis taisyklėmis, kas yra teisinga ir neteisinga esant tam tikroms aplinkybėms. Įstatymai yra moralinių taisyklių rinkiniai. Pagrindiniai suvokimo ir pasirinkimo proceso aspektai yra moralinis suvokimas ir moralinis pasirinkimas. Asmuo daro pasirinkimą tam tikroje aplinkoje suprasdamas veiksmo alternatyvas. Suvokimo ir pasirinkimo procesas gali būti daugiau ar mažiau įprastinis (kai vertinant veiksmautiškai taikomos moralinės taisyklės remiantis ankstesne turima patirtimi) arba apgalvotas (kai asmuo aktyviai svarsto veiksmo privalumus ir trūkumus) priklausomai nuo to, kiek yra susipažinęs su aplinkybėmis ir aplinka. Kai žmonės renkasi apgalvotai, jų pasirinkimas priklauso nuo to, kiek jie geba save kontroliuoti (vidinė kontrolė) ir suvokia atgrasančias užuominas (išorinė kontrolė) (Wikström, 2009; Wikström, eds. Cullen, Wilcox, 2010).

Tikimybė, kad asmuo nusikals, priklauso nuo sąveikos tarp *polinkio nusikalsti* ir *kriminogeninės aplinkos poveikio*. Moralė (vertybės ir emocijos) ir gali-mybė save kontroliuoti yra pagrindinės asmeninės savybės, lemiančios *polinkį nusikalsti* (t. y. suvokimas ir pasirinkimas nusikalsti kaip veiksmo alternatyva). Polinkį nusikalsti visų pirma lemia asmens moralės taisyklės ir emocijos, o vė-

liau asmens savikontrolė. Savikontrolė ypač svarbi tuomet, kai asmens moralės lygis yra žemas. Situacinio veiksmo teorijos prielaida yra tokia, kad žmogaus veiksams tiesioginę įtaką daro aplinka, kurioje jie yra, t. y. *kriminogeninės aplinkos poveikis*. Pagrindinis veiksnys, lemiantis, ar aplinka yra kriminogeninė, yra moralinis jos kontekstas (t. y. moralinės taisyklės, kurios yra taikomos atitinkamai aplinkai). Pagunda ir provokacija yra pagrindiniai motyvaciniai elementai, kylantys iš asmens ir aplinkos sąveikos. Visgi svarbus yra moralinis kontekstas ir tik sąveika tarp asmens moralės ir gebėjimo save kontroliuoti nulems, ar asmuo pasiduos pagundai ir provokacijai. Kitaip tariant, motyvacija yra būtina, bet ne svarbiausia nusikaltimo priežastis (Wikström, 2009). Taigi, situacinio veiksmo teorija teigia, kad polinkis ir poveikis yra susieti tarpusavyje: aplinkos moralinis kontekstas kartu su asmens morale ir gebėjimu save kontroliuoti nulemia, ar asmuo pasiduos pagundoms ir provokacijoms konkrečioje situacijoje (Weerman, Bernasco et al., 2015).

Nors situacinio veiksmo teorija suvokimo ir pasirinkimo procesą suvokia kaip tiesioginę priežastinį ryšį aiškinant nusikaltimus, visgi ji taip pat nėra linkusi atmesti kitų socialinių veiksnių ir jų pokyčių svarbos (pavyzdžiui, socialinės integracijos ir segregacijos), taip pat asmens gyvenimo istorijos svarbos – visa tai turėtų būti nagrinėjama kaip galimos priežasčių priežastys (angl. *causes of causes*) (Wikström, 2009; Wikström, eds. Cullen, Wilcox, 2010). Pavyzdžiui, priežastys, kodėl tam tikri aplinkos veiksniai atsiranda ir kodėl skirtingi žmonės yra veikiami skirtingų aplinkybių. Šie veiksniai veikia netiesiogiai, darydami įtaką polinkiui ir aplinkos poveikiui. Situacinio veiksmo teorija prognozuoja, kad asmens įsitraukimo į nusikaltimus stabilumas ir pokyčiai priklauso nuo stabilumo ir pokyčių jo polinkio nusikalsti ir kriminogeninės aplinkos poveikio. Atsižvelgiant į tai, svarbu tirti, iš vienos pusės, pokyčius tarp polinkio nusikalsti ir kriminogeninės aplinkos poveikio, iš kitos pusės, įsitraukimo į nusikaltimus pokyčius (Wikström, 2009).

Empiriškai situacinio veiksmo teorijos prielaidas patvirtino daugelis tyrėjų, pavyzdžiui, Antonaccio, Tittle, 2008; Wikström, Svensson, 2008; Svensson, Oberwittler, 2010 ir kt. Nors P-O. H. Wikströmas lyties nelaiko priežastimi (netgi priežasties priežastimi), o tiesiog asmens charakteristika, tačiau situacinio veiksmo teorija gali paaiškinti lyties ir delinkvencinio elgesio ypatumus (angl. *„gender gap“ in delinquency*) – apie tai galima spręsti iš P-O. H. Wikströmo nuorodos, kad lytis (kaip ir kitos charakteristikos) gali būti susijusi su

priežastinių ryšių kintamaisiais (Wikström, 2011). F. M. Weermanas ir kt. (2015), tikrinę situacinio veiksmo teorijos prielaidas lyties aspektu, kėlė prielaidas, kad (1) *tikėtina, jog yra skirtumų tarp vaikinių ir merginų „polinkio nusikalsti“*; (2) *yra skirtumų tarp jų „kriminogeninės aplinkos poveikio“*; (3) *yra skirtumų tarp „priežasčių priežasčių“, kurios lemia polinkio ir aplinkos poveikio pokyčius* (Weerman, Bernasco et al., 2015, p. 6). Šios prielaidos taip pat bus tikrinamos šiame straipsnyje remiantis ISRD-3 tyrimo Lietuvoje duomenimis.

SITUACINIO VEIKSMO TEORIJOS PRIELAUDŲ MATAVIMAS ISRD-3 TYRIME LIETUVOJE

Kaip minėta, ISRD-3 tyrime Lietuvoje buvo apklausti 2 824 moksleiviai iš 7–9 klasių, tačiau dėl klausimynų pildymo klaidų gauti 2 696 galiojantys klausimynai. Tyrimo metu buvo apklausta 1 320 merginų (tai sudarė 49 proc. visų respondentų) ir 1 376 vaikinai (atitinkamai 51 proc.). ISRD-3 tyrimo klausimynas buvo sudarytas iš daugelio klausimų modulių pagal temas ir tyrimo tikslus⁶. Šiame tyrime atrinkome tik tuos klausimus, kurie yra susiję su delinkvencinio elgesio matavimu ir situacinio veiksmo teorijos prielaidų tikrinimu.

Delinkvencinis elgesys ISRD-3 tyrime buvo matuojamas naudojant delinkvencinio elgesio skalę, kurią sudarė klausimai apie 14 teisės pažeidimų. Teisės pažeidimai apėmė turtinio ir smurtinio pobūdžio nusikalstamas veikas (vagystė iš parduotuvės, vagystė įsibraunant į patalpas, dviračio vagystė, motociklo, automobilio vagystė, vagystė iš automobilio, plėšimas, atvirosi vagystė, ginklo nešiojimas, grupinės muštynės, kūno sužalojimas, žiaurus elgesys su gyvūnais), taip pat grafičio piešimą, vandalizmą, narkotikų pardavinėjimą. Delinkvencinio elgesio paplitimas buvo matuojamas per visą gyvenimą ir per paskutinius 12 mėn. Pastaruoju atveju papildomai buvo klausiama, kiek kartų per metus tam tikras teisės pažeidimas buvo padarytas. Delinkvencinio elgesio skalė per paskutinius 12 mėn. buvo užkoduota taip: 0 atvejų / kartų (reikšmė 0), 1 atvejis (1), 2 atvejai (2), 3–5 atvejai (3), 6–10 atvejų (4), daugiau nei 10 atvejų (5). Bendras delinkvencinio elgesio rodiklis – tai visų šių reikšmių suma. Delinkvencinis elgesys analizuojamas kaip priklausomas kintamasis. Cronbach'o α yra 0,588.

⁶ Plačiau žr. Justickaja ir kt., 2015.

Situacinio veiksmo teorijos veiksniams tirti buvo naudojamos skalės, sudarytos iš atsakymų į ISRD-3 klausimus. Pagrindiniai **polinkio** (angl. *propensity*) rodikliai apėmė „moralės normų“ ir „savikontrolės“ skales. **Aplinkos poveikio** (angl. *exposure*) rodiklį sudarė „bendravimo su delinkventiniais draugais“ ir „neprižiūrimos veiklos su bendraamžiais“ skalės. Taip pat naudojome tris kintamuosius, kurie atspindi **priežasčių priežastis** (angl. *causes of causes*). Du iš jų išreiškia santykį su šeima, t. y. „ryšiai su tėvais“ ir „tėvų priežiūra“, vienas – ryšį su mokykla.

Moralės normų skalė sudaryta iš moksleivių atsakymų į aštuonis klausimus apie tai, kaip moksleiviai vertina tam tikrus dalykus, kuriuos daro jų bendraamžiai. Vertinimai sudarė keturių balų rangų skalę nuo „nėra blogai“ iki „labai blogai“: „Kaip manai, ar yra blogai, jeigu Tavo amžiaus žmonės daro toliau išvardintus dalykus: (1) Meluoja, neklauso ar nemandagiai atsako suaugusiesiems, pvz., tėvams ir mokytojams; (2) Tyčia įžeidžia kažką dėl jo / jos religijos, odos spalvos ar kilmės; (3) Tyčia sugadina ar sunaikina kito asmens daiktus; (4) Neteisėtai parsisiunčia filmų ar muzikos iš interneto; (5) Pavagia ką nors smulkaus iš parduotuvės, pvz., šokolado plytelę; (6) Įsilaužia į patalpą, siekdami ką nors pavogti; (7) Tyčia sužaloja kitą žmogų; (8) Panaudoja ginklą ar jėgą prieš kitus žmones, siekdami gauti pinigų ar kitų daiktų.“ Cronbach'o α yra 0,758.

Savikontrolė ISRD-3 tyrime matuojama pasinaudojant H. G. Grasmicko ir kt. „savikontrolės skale“, kuri įtraukia šių elementų – impulsyvumo, rizikingo elgesio ir egocentriškumo – matavimą (Grasmick et al., 1993). Klausimyne buvo pateikti devyni teiginiai prašant pažymėti rangų skalėje „visiškai sutinku“, „iš dalies sutinku“, „iš dalies nesutinku“, „visiškai nesutinku“: „Koks tavo požiūris į žemiau išvardintus teiginius? (1) Aš dažnai elgiuosi neapgalvojęs savo veiksmų; (2) Aš darau tai, kas man teikia malonumą čia ir dabar, negalvodamas (-a) apie ateities tikslus; (3) Man labiau rūpi tai, kas manęs laukia artimiausiu metu, negu tai, kas atsitiks ateityje; (4) Retkarčiais aš noriu save išbandyti darydamas (-a) kažką rizikingo; (5) Kartais aš surizikuoju vien dėl to, kad rizikuoti yra smagu; (6) Jaudulys ir nuotykiškai man yra svarbiau negu saugumas; (7) Pirmiausia aš stengiuosi žiūrėti savęs, netgi jei tai sukelia problemų kitiems žmonėms; (8) Man nerūpi, jeigu tai, ką aš darau, nepatinka kitiems žmonėms; (9) Aš pasistengsiu gauti tai, ko noriu, netgi jei žinosiu, kad kitiems tai sukels problemų.“ Cronbach'o α yra 0,829.

Neprižiūrima veikla su bendraamžiais ISRD-3 tyrime matuojama pasitelkiant atsakymą, kaip dažnai („niekada“, „kartais“, „dažnai“) moksleiviai lan-

kosi prekybos centruose, vaikštinėja gatvėse, parkuose ar jų gyvenamajame rajone, nes jiems tai patinka.

Bendravimas su delinkventiniais draugais matuojamas klausiant, ar yra tokių draugų ir kiek jų, kurie yra išbandę tam tikrus dalykus. Moksleiviams buvo pateikti penki teiginiai: „(1) Aš turiu draugų, kurie vartojo narkotikus, tokius kaip marihuana, hašišas, „Ecstasy“, metamfetaminas, heroinas ar kokainas; (2) Aš turiu draugų, kurie yra pavogę daiktų iš parduotuvės ar prekybos centro; (3) Aš turiu draugų, kurie buvo įsilaužę į patalpą, siekdami ką nors pavogti; (4) Aš turiu draugų, kurie grasino žmonėms ginklu ar juos sumušti, norėdami atimti jų pinigus ar kitokius daiktus; (5) Aš turiu draugų, kurie mušė ar smarkiai sužalojo kitą žmogų su koku nors įrankiu, pvz., lazda ar peiliu.“ Cronbach'o α yra 0,553.

Ryšiai su tėvais ISRD-3 klausimyne matuojami klausiant, kaip gerai yra sutariama su tėvais. Moksleiviai keturis pateiktus teiginius galėjo įvertinti penkių balų rangų skale nuo „visiškai sutinku“ iki „visiškai nesutinku“: „(1) Su savo tėčiu (patėviu) sutariu puikiai; (2) Su savo mama (pamote) sutariu puikiai; (3) Jaučiu emocijų paramą ir rūpestį iš savo tėvų; (4) Pasijusčiau labai blogai, jeigu nuvilčiau savo tėvus.“ Cronbach'o α yra 0,668.

Tėvų priežiūra parodo, ar tėvai žino, kokia veikla užsiima jų vaikai. ISRD-3 tyrime buvo pateikta dvylika teiginių prašant juos įvertinti penkių balų rangų skale nuo „beveik visada“ iki „beveik niekada“: „(1) Mano tėvai žino, kur esu, kai būnu ne namie; (2) Mano tėvai žino, ką veikiu, kai būnu ne namie; (3) Mano tėvai žino, su kokiais draugais esu, kai būnu ne namie; (4) Jei buvau išėjęs (-usi), mano tėvai manęs klausia, ką veikiu ir su kuo leidau laiką; (5) Jei-gu išeinu iš namų vakare, tėvai man pasako, kada turiu grįžti namo; (6) Jeigu esu išėjęs (-usi) iš namų ir darosi vėlu, turiu paskambinti tėvams ir praneš-ti; (7) Tėvai patikrina, ar esu atlikęs (-usi) namų darbus; (8) Tėvai tikrina, ar filmai / DVD, kuriuos žiūriu, leidžiami mano amžiaus grupei; (9) Pasakoju tėvams, su kuo leidžiu laiką; (10) Pasakoju tėvams, kaip leidžiu savo pinigus; (11) Pasakoju tėvams, kur būnu po pamokų; (12) Pasakoju tėvams, ką veikiu laisvalaikiu.“ Cronbach'o α yra 0,853.

Ryšiai su mokykla matuojami prašant įvertinti keturių balų rangų skale nuo „visiškai sutinku“ iki „visiškai nesutinku“ keturis teiginius: „(1) Jei turėčiau persikelti, pasiilgčiau savo mokyklos; (2) Dažniausiai aš noriai einu į mokyklą; (3) Man patinka mano mokykla; (4) Mūsų pamokos yra įdomios.“ Cronbach'o α yra 0,763.

Lytis tyrime buvo užkoduota priskiriant reikšmę 1 – merginoms ir 0 – vaikams. Hipotezės tikrinimas vyko dviem etapais. Pirma, buvo atliekama koreliacinė analizė tarp situacinio veiksmo teorijos veiksmių ir delinkvencinio elgesio. Antra, buvo atliekama regresinė analizė. Koreliacija parodo, kiek statistiškai reikšmingai priklausomas delinkvencinis elgesys ir situacinio veiksmo teorijos veiksniai, tačiau ryšys gali būti apgaulingas, t. y. ryšys gali priklausyti nuo trečio kintamojo, regresinė analizė parodo „švarų“ ryšį.

TYRIMO REZULTATAI

Iš pradžių tikrinama, ar yra statistiškai reikšmingi ryšiai tarp delinkvencinio elgesio ir situacinio veiksmo teorijos veiksmių bei lyties. Koreliacinės analizės tarp delinkvencinio elgesio, lyties ir situacinio veiksmo teorijos veiksmių rezultatai (žr. 1 lentelę) labai artimi tiems, kuriuos nusako situacinio veiksmo teorija.

Merginų delinkvencinis elgesys per visą gyvenimą ir per paskutinius 12 mėn. teigiamai koreliuoja su bendravimu su delinkventiniais draugais (atitinkamai 0,330 ir 0,270), labai silpnai koreliuoja su neprižiūrima veikla (0,066 ir 0,061). Taip pat labai silpna neigiama koreliacija pastebima tarp merginų delinkvencinio elgesio per visą gyvenimą ir per paskutinius 12 mėn. bei ryšių su tėvais (atitinkamai -0,191 ir -0,155), tėvų priežiūros (-0,174 ir -0,106), ryšių su mokykla (-0,121 ir -0,114), moralės normų (-0,192 ir -0,120) ir savikontrolės (-0,185 ir -0,176). Delinkvencinis merginų elgesys taip pat siejasi su silpnais ryšiais su tėvais, mažesne tėvų priežiūra, silpnais ryšiais su mokykla, silpnais moralės normomis ir mažesne savikontrolė.

Vaikinų delinkvencinis elgesys per visą gyvenimą ir per paskutinius 12 mėn. (lygiai taip pat kaip ir merginų) teigiamai koreliuoja su bendravimu su delinkventiniais draugais (atitinkamai 0,363 ir 0,312) ir neprižiūrima veikla (0,108 ir 0,111). Neigiama koreliacija egzistuoja tarp vaikinų delinkvencinio elgesio per visą gyvenimą ir per paskutinius 12 mėn. bei ryšių su tėvais (atitinkamai -0,127 ir -0,102), tėvų priežiūros (-0,191 ir -0,153), ryšių su mokykla (-0,126 ir -0,117), moralės normų (-0,248 ir -0,193) ir savikontrolės (-0,216 ir -0,194). Ryšiai tarp situacinio veiksmo teorijos veiksmių ir delinkvencinio elgesio merginų ir vaikinų atveju statistiškai reikšmingi.

1 LENTELĖ. Delinkvencinio elgesio, lyties ir situacinio veiksmo teorijos veiksmių koreliacijos koeficientų matrica

		Delinkvencija per gyvenimą	Neprižiūrima žiūrima veikla	Delinkvencija per paskutinius 12 mėn.	Bendravimas su delinkventiniais draugais	Ryšiai su tėvais	Tėvų priežiūra	Ryšiai su mokykla	Moralės normos	Savikontrolė
Delinkvencija per gyvenimą	Koreliacijos koeficientas	1,000	,066*	,797**	,330**	-,191**	-,174**	-,121**	-,192**	-,185**
	Reiškšmingumo lygmuo (2-tailed)		,013	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Neprižiūrima veikla	Koreliacijos koeficientas	1,301	1,294	1,266	1,280	1,186	1,255	1,275	1,271	1,252
	Reiškšmingumo lygmuo (2-tailed)		,066*	,061*	,097**	,028	-,109**	-,038	-,087**	-,163**
Delinkvencija per paskutinius 12 mėn.	Koreliacijos koeficientas	1,294	1,313	1,260	1,292	1,196	1,267	1,285	1,281	1,264
	Reiškšmingumo lygmuo (2-tailed)		,797**	,061*	,270**	-,155**	-,106**	-,114**	-,120**	-,176**
Bendravimas su delinkventiniais draugais	Koreliacijos koeficientas	,000	,023	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
	Reiškšmingumo lygmuo (2-tailed)		1,266	1,266	1,251	1,153	1,221	1,240	1,240	1,218
Ryšiai su tėvais	Koreliacijos koeficientas	,330*	,097**	,270**	1,000	-,138**	-,198**	-,121**	-,209**	-,214**
	Reiškšmingumo lygmuo (2-tailed)		,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Tėvų priežiūra	Koreliacijos koeficientas	1,280	1,292	1,251	1,297	1,182	1,253	1,270	1,271	1,247
	Reiškšmingumo lygmuo (2-tailed)		-,191**	-,028	-,155**	-,138**	1,000	,295**	,191**	,216**
Ryšiai su mokykla	Koreliacijos koeficientas	1,186	1,196	1,153	1,182	1,203	1,166	1,183	1,174	1,161
	Reiškšmingumo lygmuo (2-tailed)		-,174**	-,109**	-,106**	-,198**	,295**	1,000	,220**	,262**
Moralės normos	Koreliacijos koeficientas	1,255	1,267	1,221	1,253	1,166	1,273	1,249	1,243	1,225
	Reiškšmingumo lygmuo (2-tailed)		-,121**	-,038	-,114**	-,121**	,191**	,220**	1,000	,169**
Savikontrolė	Koreliacijos koeficientas	1,275	1,285	1,240	1,270	1,183	1,249	1,292	1,263	1,242
	Reiškšmingumo lygmuo (2-tailed)		-,192**	-,087**	-,120**	-,209**	,216**	,262**	,169**	1,000
N	Koreliacijos koeficientas	1,271	1,281	1,240	1,271	1,174	1,243	1,263	1,288	1,241
	Reiškšmingumo lygmuo (2-tailed)		-,185**	-,176**	-,214**	-,150**	,258**	,145**	,275**	1,000
		1,252	1,264	1,218	1,247	1,161	1,225	1,242	1,241	1,268

Kendall's tau b

Merginos

1 lentelės tęsinys

Delinkven- cija per paskutinius 12 mėn.	Delin- kvencija per gyven- imą	Nepriziū- rima veikla	Bendravimas su delin- kvenciniais draugais	Ryšiai su tėvais	Tėvų pre- žiūra	Ryšiai su mo- kykla	Moralės normos	Savikon- trolė
Koreliacijos koeficientas	1,000	,108**	,363**	-,127**	-,191**	-,126**	-,248**	-,216**
Reikšmingumo lygmuo (2-tailed)	.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
N	1338	1325	1288	1232	1277	1307	1295	1262
Koreliacijos koeficientas	,108**	1,000	,111**	-,032	-,084**	-,019	-,035	-,118**
Reikšmingumo lygmuo (2-tailed)	,000	.	,006	,180	,000	,384	,116	,000
N	1325	1363	1246	1310	1297	1332	1318	1286
Koreliacijos koeficientas	,792**	,111**	1,000	-,102**	-,153**	-,117**	-,193**	-,194**
Reikšmingumo lygmuo (2-tailed)	,000	,000	.	,000	,000	,000	,000	,000
N	1255	1246	1257	1156	1200	1229	1219	1186
Bendravimas su delinkven- ciniais draugais	,363**	,068**	1,000	-,135**	-,194**	-,090**	-,156**	-,167**
Reikšmingumo lygmuo (2-tailed)	,000	,006	.	,000	,000	,000	,000	,000
N	1288	1310	1223	1322	1262	1295	1281	1247
Ryšiai su tėvais	-,127**	-,032	-,102**	1,000	,248**	,177**	,216**	,093**
Reikšmingumo lygmuo (2-tailed)	,000	,180	,000	.	,000	,000	,000	,000
N	1232	1257	1156	1221	1267	1242	1230	1195
Koreliacijos koeficientas	-,191**	-,084**	-,153**	,248**	1,000	,227**	,300**	,249**
Reikšmingumo lygmuo (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	.	,000	,000	,000
N	1277	1297	1200	1262	1212	1308	1269	1242
Tėvų priežiūra	-,126**	-,019	-,117**	-,090**	1,000	,227**	,222**	,164**
Reikšmingumo lygmuo (2-tailed)	,000	,384	,000	,000	.	,000	,000	,000
N	1307	1332	1229	1295	1242	1286	1344	1268
Koreliacijos koeficientas	-,248**	-,035	-,193**	,216**	,300**	,222**	1,000	,214**
Reikšmingumo lygmuo (2-tailed)	,000	,116	,000	,000	,000	,000	,000	,000
N	1295	1318	1219	1281	1230	1269	1329	1254
Koreliacijos koeficientas	-,216**	-,118**	-,194**	-,093**	,249**	,164**	,214**	1,000
Reikšmingumo lygmuo (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
N	1262	1286	1186	1247	1195	1242	1268	1295

* Koreliacija statistškai reikšminga, kai $p \leq 0.05$ (2-tailed).** Koreliacija statistškai reikšminga, kai $p \leq 0.01$ (2-tailed).

Tačiau net ir nustatčius aukštas porines koreliacijas, visada išlieka pavojus, kad koeficientas atspindi netikrą ryšį tarp dviejų stebimų kintamųjų, o trečio paslėpto reiškinio poveikį šiems stebimiems kintamiesiems. Skaičiuojant regresijos koeficientus galima „apsaugoti“ šių stebimų reiškinų ryšį nuo kitų veiksnių iškraipiančio poveikio. Taigi, nustatčius, kad situacinės teorijos teiginiai pasitvirtino porinių koreliacijų lygiu, vertėtų taip pat patikrinti, ar jie pasitvirtins ir atliekant regresijų skaičiavimą. Regresinės analizės rezultatai pateikiami 2 lentelėje.

Atlikti skaičiavimai parodė, kad skirtingi veiksniai lyties atžvilgiu veikia skirtingai.

1. Nustatyti trys veiksniai, kurių ryšiai su delinkvenciniu elgesiu yra statistškai reikšmingi tiek vaikinių, tiek merginų atžvilgiu.

Statistiškai reikšmingi ryšiai (kai p reikšmė $\leq 0,01$) yra vaikinių ir merginų bendravimo su delinkventiniais draugais skalėje. Tiek merginų, tiek vaikinių atveju šio kintamojo „indėlis“ į bendrą regresiją yra nepalyginamai aukštesnis nei bet kurio kito veiksnio. Merginų atveju jis sudaro 0,298 ir yra daugiau nei tris kartus didesnis už visus kitus veiksnius. Vaikinių atveju jis siekia 0,398 ir yra keturis kartus didesnis lyginant su antru pagal dydį, t. y. savikontrolės veiksmu (0,120), ir dešimt ir daugiau kartų didesnis už visus likusius veiksnius. Taigi, tiek merginų, tiek vaikinių delinkvencinį elgesį labiausiai formuoja bendravimas su delinkventiniais draugais. Remiantis situacinio veiksmo teorija, pasitvirtina, kad kriminogeninė aplinka, šiuo atžvilgiu bendravimas su delinkventiniais draugais, turi įtakos delinkvenciniam elgesiui. Šio veiksnio atžvilgiu taip pat turėtume pripažinti ir E. Sutherlando diferencijuotos asociacijos koncepcijos (angl. *differential association*) teiginį, kad nusikalstamas elgesys yra išmokstamas, kai individas „asocijuojasi“ su kitais. Anot E. Sutherlando, didelę įtaką turi aplinka. Individas gali atsirasti tarp tų, kurių dėka jis pasirinktų normalų gyvenimą, kai pritariama visuomenės normoms. Kita vertus, gali atsirasti priešingas dalykas: artimi žmonės gali skatinti nusižengti įstatymams ar normoms (Sutherland et al., 1992).

Nepalyginamai mažesnis, nors taip pat atitinkantis situacinio veiksmo teorijos prielaidas, yra kito kintamojo – *moralės normų* – „indėlis“ prognozuojant delinkvencinį elgesį. Statistiškai reikšmingi skirtumai (kai p reikšmė $\leq 0,01$) yra tiek vaikinių, tiek merginų atžvilgiu. Tačiau jo „indėlis“ į delinkvencinio elgesio prognozavimą yra palyginti nedidelis: vaikinių 0,18; merginų atveju -0,095.

2 LENTELĖ. Situacinio veiksmo teorijos veiksmų, delinkvencinio elgesio ir lyties regresinė analizė

Modelis	Nestandardizuoti koeficientai		Standartizuoti koeficientai	Sjudento statistikos reikšmė (t)	Reikšminumo lygmuo (Sig.)	95,0% koeficientų B pasikliautinis intervalas		Koreliacijos			Multikolinearumo statistikos		
	B	Std. paklaida				Beta	Apatinė riba	Viršutinė riba	Nulinė (zero-order)	Dalinė (partial)	Pusinė-dalinė (part)	Tolerancia	Dispersijos mažėjimo daugiklis (VIF)
Merginos	(Konstanta)	,246		8,436	,000	1,594	2,560						
	Bendravimas su delinkvenciniais draugais	,116	,010	,298	11,248	,000	,096	,136	,366	,297	,282	,890	1,124
	Ryšiai su tėvais	-,028	,009	-,086	-,3088	,002	-,045	-,010	-,213	-,085	-,077	,802	1,246
	Tėvų priežiūra	-,007	,003	-,067	-,2247	,025	-,012	-,001	-,227	-,062	-,056	,702	1,424
	Ryšiai su mokykla	-,003	,008	-,010	-,386	,699	-,019	,013	-,122	-,011	-,010	,887	1,128
	Moralės normos	-,026	,007	-,095	-,3,421	,001	-,040	-,011	-,216	-,094	-,086	,812	1,232
	Savikontrolė	-,009	,004	-,064	-,2,249	,025	-,017	-,001	-,217	-,062	-,056	,774	1,291
	Neprižiūrėta veikla	-,011	,033	-,009	-,335	,737	-,075	,053	,048	-,009	-,008	,952	1,050
	(Konstanta)	3,294	,332		9,910	,000	2,642	3,947					
	Bendravimas su delinkvenciniais draugais	,201	,012	,398	16,618	,000	,177	,225	,471	,410	,379	,905	1,105
Vaikiniai	Ryšiai su tėvais	-,022	,015	-,037	-,1,476	,140	-,051	,007	-,172	-,040	-,034	,849	1,178
	Tėvų priežiūra	-,001	,004	-,007	-,2,47	,805	-,009	,007	-,233	-,007	-,006	,720	1,389
	Ryšiai su mokykla	-,008	,012	-,017	-,705	,481	-,031	,015	-,153	-,019	-,016	,847	1,181
	Moralės normos	-,065	,009	0,18	-,7,136	,000	-,083	-,047	-,312	-,189	-,163	,799	1,251
	Savikontrolė	-,029	,006	-,120	-,4,847	,000	-,040	-,017	-,262	-,130	-,110	,842	1,188
	Neprižiūrėta veikla	,067	,042	,037	1,598	,110	-,015	,150	,082	,043	,036	,978	1,023

Atitinka situacinio veiksmo teorijos prielaidas ir yra statistiškai reikšmingas vaikinų atveju (kai p reikšmė $\leq 0,01$) – savikontrolės lygis. Vaikinų atveju savikontrolės beta koeficientas yra $-0,120$. Merginų atveju savikontrolės veiksnys yra mažiau patikimas (kai p reikšmė $\leq 0,05$) ir „indėlis“ prognozuojant merginų delinkvencinį elgesį yra daug mažesnis ($-0,064$).

2. Nustatyti ryšiai, iš dalies atitinkantys teoriją – tai ryšiai, kurie yra statistiškai reikšmingi tik vaikinų atžvilgiu arba tik merginų atžvilgiu.

Ryšio su tėvais veiksnys „veikia“ tik prognozuojant merginų delinkvencinį elgesį. Šis veiksnys statistiškai reikšmingas tik merginų atveju, kai p reikšmė $\leq 0,01$. Jo beta koeficientas merginų atveju siekia $-0,086$. Lygiai tas pats pasakytina apie tėvų priežiūros veiksnį, kuris taip pat yra statistiškai reikšmingas tik merginų atveju, kai p reikšmė $\leq 0,05$. Jo beta koeficientas merginų atveju siekia $-0,067$.

3. Taip pat nustatyti ryšiai, neatitinkantys situacinio veiksmo teorijos prielaidų. Du situacinio veiksmo teorijos veiksniai – neprižiūrima veikla su bendraamžiais ir ryšiai su mokykla – neprognozuoja nei vaikinų, nei merginų delinkvencinio elgesio.

Taigi, gauti tyrimo rezultatai leidžia kalbėti apie tai, kad ne visos situacinio veiksmo teorijos prielaidos buvo patvirtintos, o merginų ir vaikinų delinkvencinį elgesį prognozuoja kiek skirtingi veiksniai. Tiek merginų, tiek vaikinų atveju yra svarbus vienas iš **polinkio** rodiklių – moralės normos, tačiau kitas polinkio rodiklis – savikontrolė – yra reikšmingesnis vaikinų atžvilgiu. Kalbant apie **aplinkos poveikio** rodiklius, pastebėta, kad bendravimo su delinkventiniais draugais veiksnys yra itin svarbus (ir svarbiausias už visus kitus veiksnius) tiek merginų, tiek vaikinų atžvilgiu. Tuo metu kitas aplinkos poveikio rodiklis – neprižiūrima veikla su bendraamžiais – neprognozuoja nei vaikinų, nei merginų delinkvencinio elgesio. Tirti **priežasčių priežasčių** rodikliai – ryšys su tėvais ir tėvų priežiūra – yra statistiškai reikšmingi tik merginų atžvilgiu, o kitas priežasčių priežasčių rodiklis – ryšiai su mokykla – negali prognozuoti nei vaikinų, nei merginų delinkvencinio elgesio⁷.

⁷ Kai kurių užsienio šalyse atliktų tyrimų apie merginų ir vaikinų delinkvencinį elgesį rezultatai taip pat buvo nevienareikšmiai. Pavyzdžiui, L. Pauwelsas (2012) atliko tyrimą, kuriame nagrinėjo savikontrolės ir moralės poveikį Belgijos jaunuolių delinkvenciniam elgesiui, ir ryškių skirtumų tarp lyčių nenustatė. Tyrimo rezultatai parodė, kad jaunuoliai, kuriems būdinga žemesnė savikontrolė, turi didesnę delinkvencinio elgesio riziką,

APIBENDRINIMAS

Situacinio veiksmo teorijos prielaidų tikrinimas lyčių aspektu, remiantis Lietuvoje atlikto Tarptautinio jaunimo delinkvencinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos tyrimo (ISR-3) duomenimis, leido išskirti šiuos dėsningumus:

(1) Tyrimas parodė, kad bendravimo su delinkventiniais draugais ir moralės normų veiksniai gana vienodai pasireiškia ir merginų, ir vaikinų atveju. Būtent šie veiksniai labiausiai prisideda formuojant porinių koreliacijų lygyje matomą tiek merginų, tiek vaikinų atitiktą situacinio veiksmo teorijai.

(2) Nustatyti ryšiai, kurie yra statistiškai reikšmingi tik vaikinų arba tik merginų atžvilgiu. Savikontrolės, ryšių su tėvais ir tėvų priežiūros veiksniai daro savotišką vienas kitą „papildantį“ poveikį delinkvenciniam elgesiui. Vaikinų atveju savikontrolės veiksnys turi statistiškai reikšmingą poveikį, kiti du

lygiai taip pat mažesnė moralė koreliuoja su didesne delinkvencinio elgesio rizika. Šios prielaidos pasitvirtino tiek vaikinų, tiek merginų atveju. Taip pat rezultatai parodė, kad savikontrolė turi mažą poveikį delinkvenciniam elgesiui jaunuolių su aukštu moralės lygiu atveju. Tai reiškia, kad ryšys tarp savikontrolės ir delinkvencinio elgesio priklauso nuo moralės lygio. Visgi L. Pauwelsas teigia, kad reikalingi tęstiniai (ilgalaikiai) tyrimai, kurie patvirtintų šias išvagas (Pauwels, 2012, p. 7–9). Tačiau ir kitų tyrėjų atliktais tęstiniais (ilgalaikiais) tyrimais buvo nustatyti panašūs rezultatai. Pavyzdžiui, F. M. Weermanas ir kt. (2015), atlikę tęstinį (ilgalaikį) tyrimą Hagos mieste ir jo apylinkėse, nustatė, kad tėvų priežiūra turi reikšmingesnį poveikį merginoms, lygiai taip pat merginos turi stipresnius ryšius su tėvais ir mokykla. Merginoms taip pat būdinga didesnė savikontrolė ir aukštesnis moralės lygis. Merginos mažiau laiko praleidžia su delinkventiniais draugais ir jų veikla yra labiau prižiūrima. Visi minėti kintamieji buvo reikšmingi prognozuojant tiek vaikinų, tiek merginų delinkvencinį elgesį. Pakartojus tyrimą pastebėta, kad delinkventinių draugų reikšmė prognozuojant delinkvencinį elgesį beveik išnyko, o moralės reikšmė labai sumažėjo (merginų atžvilgiu tapo nereikšminga). Savikontrolės ir neprižiūrimos veiklos poveikis išliko stiprus. Visgi atlikę regresinę analizę tyrėjai pastebėjo, kad minėtų kintamųjų poveikis beveik nesiskiria berniukų ir mergaičių atžvilgiu. Tyrėjai padarė išvadą, kad situacinio veiksmo teorijos prielaidos gali paaiškinti delinkvencinį elgesį apskritai, o šios teorijos rėmuose išskirti veiksniai vaikinų ir merginų delinkvencinį elgesį „veikia“ panašiai. Pasak tyrėjų, tai reiškia, kad tyrime išskirti kintamieji nevisiškai paaiškina delinkvencinio elgesio skirtumus, atliekant tyrimą nebuvo įtraukti dar kiti situacinio veiksmo teorijoje išskirti veiksniai, pavyzdžiui, gėda ir kaltė, provokacija, suvokiama rizika ir kt. Taip pat lyčių skirtumai gali priklausyti nuo kitų „priežasčių priežasčių“ veiksnių, pavyzdžiui, bendraamžių įtakos skirtumai, hormoniniai ir neurobiologiniai skirtumai tarp berniukų ir mergaičių. Todėl, tyrėjų nuomone, reikia ir toliau atlikti tyrimus tiek situacinio veiksmo teorijos rėmuose, tiek už šios teorijos prielaidų ribų (Weerman et al., 2015, p. 16–24).

neturi. Merginų atveju priešingai. Taigi, veikiant šiems trimis veiksniams vienu ir kitu atveju ryšys su delinkvenciniu elgesiu yra, bet jis atsiranda skirtingai: vaikinių atveju jį „užtikrina“ savikontrolės veiksnys, o merginų – ryšiai su tėvais ir tėvų priežiūra. Tai paaiškina, kodėl porinių korelacijų lygyje merginų ir vaikinių koreliacijos panašios. Šių parametrų atveju situacinio veiksmo teorija veikia skirtingai vaikinių ir merginų atveju.

(3) Nustatyti nepasitvirtinę ryšiai. „Neprižiūrima veikla su bendraamžiais“ ir „ryšiai su mokykla“ – šių veiksnių atžvilgiu nematome jokio statistiškai reikšmingo ryšio. Čia situacinio veiksmo teorija „neveikia“ nei vaikinių, nei merginų atveju.

Vertinant tyrimo rezultatus reikia turėti omenyje, kad atliktas tyrimas turi tam tikrų ribotumų. Visų pirma į analizę buvo įtraukti tik du „aplinkos poveikio“ ir trys „priežasčių priežasčių“ veiksniai. Tačiau tiek „aplinkos poveikio“, tiek „priežasčių priežasčių“ veiksnių, kurie gali turėti įtakos delinkvenciniam elgesiui, gali būti daugiau. Pavyzdžiui, kaip minėta, F. M. Weermanas ir kt. (2015) teigia, kad analizuojant delinkvencinio elgesio skirtumus taip pat derėtų atsižvelgti į kitus situacinio veiksmo teorijos išskiriamus veiksnius, pavyzdžiui, gėdą ir kaltę, provokaciją, rizikos suvokimą, hormoninius ir neurobiologinius lyčių skirtumus ir kt. Lietuvoje atlikto ISRD-3 tyrimo metu šie kintamieji nebuvo matuojami. Antra, ISRD-3 tyrimas yra paremtas miestų tipo mokyklos klasių atranka. Atlikus nacionalinę viso jaunimo Lietuvoje apklausą, gali būti gauti kitokie rezultatai.

Situacinio veiksmo teorija šiuo metu yra viena labiausiai pripažintų ir geriausiai patvirtintų kriminologinių teorijų. Tai, kad Lietuvoje atliktas tyrimas patvirtino ją tik iš dalies, galėtų liudyti apie kriminogeninių procesų mūsų šalyje specifiką. Kartu tyrimo rezultatai nukreipia į tolimesnę nagrinėjamos teorijos perspektyvą. Tyrimo rezultatai rodo būtinybę detaliau ištirti situacinio veiksmo teorijos taikymo prielaidas skirtingo kriminogeninio konteksto sąlygomis.

LITERATŪRA

- Broidy L., Agnew R. 1997. Gender and Crime: A General Strain Theory Perspective // *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 34, No. 3, p. 275–306.
- Chesney-Lind M., Shelden R. G. 1998. *Girls, Delinquency, and Juvenile Justice*. 2nd edition. Belmont, Calif: Wadsworth.

- Dobryninas A., Sakalauskas G., Žilinskienė L. 2008. *Kriminologijos teorijos*. Vilnius: Eugrimas.
- Downes D., Rock P. 1998. *Understanding Deviance: a Guide to the Sociology of Crime and Rule Breaking*. 3rd edition. Oxford University Press.
- Grasmick H. G., Tittle C. R., Bursik R. J. Jr., Arneklev B. J. 1993. Testing the Core Empirical Implications of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime // *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol. 30, No. 1, p. 5–29.
- Hagan J., Simpson J. H., Gillis A. R. 1979. The Sexual Stratification of Social Control: a Gender-based Perspective on Crime and Delinquency // *The British Journal of Sociology*, Vol. 30, No. 1, p. 25–38.
- Justickaja S., Aleknevičienė J., Kalpokas V., Giedrytė-Mačiulienė R., Mickevič A., Žilinskienė L., Žėkas T. 2015. *Jaunimo delinkvencinis elgesys ir nepilnamečių justicijos politika Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
- Maguire M., Morgan R., Reiner R. 1994. *The Oxford Handbook of Criminology*. New York. Oxford University Press.
- Naffine N. 1987. *Female Crime: the Construction of Women in Criminology*. ALLEN & UNWIN. Sydney, Wellington, London, Boston.
- Pauwels L. 2012. How Similar is the Interaction Between Low Self-control and Deviant Moral Beliefs in the Explanation of Adolescent Offending? An Inquiry in Sub Groups by Gender and Immigrant Background // *Psychology of Morality* / Ed. by A. S. Fruili, L. D. Veneto. New York: Nova Publishers.
- Schils N., Pauwels L. 2014. Explaining Violent Extremism for Subgroups by Gender and Immigrant Background: Using SAT as a Framework // *Journal of Strategic Security*, Vol. 7, No. 3, p. 27–47.
- Shover N., Norland S., James J., Thornton W. E. 1979. Gender Roles and Delinquency // *Social Forces*, Vol. 58, No. 1, p. 162–175.
- Sutherland E. H., Cressey D. R., Luckenbill D. F. 1992. *Principles of Criminology*. 11th edition. New York: General Hall.
- Tierney J. 1996. *Criminology: Theory and Context*. London: Prentice Hall: Harvester Wheatsheaf.
- Weerman F. M., Bernasco W., Bruinsma G. J. N., Pauwels J. R. 2015. Gender Differences in Delinquency and Situational Action Theory: A Partial Test // *Justice Quarterly*, p. 1–28.
- Wikström P. O. H. 2006. Individuals, Settings and the Acts of Crime: Situational Mechanisms and the Explanation of Crime // *The Explanation of Crime Context, Mechanisms and Development* / Ed. by P-O. H. Wikström, R. J. Sampson. New York: Cambridge University Press, p. 61–95.
- Wikström P-O. H. 2009. Crime Propensity, Criminogenic Exposure and Crime Involvement in Early to Mid Adolescence // *MschKrim* 92. Jahrgang – Heft 2/3, p. 253–266.

- Wikström P-O. H. 2010. Situational Action Theory // Encyclopedia of Criminological Theory / Ed. by F. Cullen, P. Wilcox. London, p. 1001–1008.
- Wikström P-O. H. 2011. Does Everything Matter? Addressing the Problem of Causation and Explanation in the Study of Crime // When Crime Appears: The Role of Emergence / Ed. By J. M. McGloin, C. J. Sullivan, L. W. Kennedy. New York: Routledge, p. 53–72.
- Кернер Х. Ю. 1998. Криминология: Словарь–справочник. Москва: Норма, p. 62–63.

Delinquent Behavior and Gender Differences:
a Verification of Situational Action Theory
(According to the Results of an International Study
on Delinquency, Attitudes and Victimization (ISR-D-3))

SVETLANA JUSTICKAJA, RENATA GIEDRYTĖ-MAČIULIENĖ

S u m m a r y

Over the years, many studies were done in order to analyze gender differences in delinquent behavior. Most often delinquent and criminal behavior is understood as a male problem. Therefore, two fundamental questions are raised in the context of studies on gender differences in delinquency and crime: why are women/girls less involved in offending (and, at the same time, why do men/boys are more likely to commit offences) and whether their delinquent and criminal behavior could be explained by the same reasons. This article investigates to what extent a recent perspective in criminology, the Situational Action Theory, is valid for both boys and girls and to what extent do elements from this theory explain gender differences in delinquency in Lithuania. The verification of the Situational Action Theory was based on the results of the Third International Self-Report Delinquency Study (ISR-D-3).

ISR-D-3 in Lithuania was carried out in five cities (Vilnius, Šiauliai, Kretinga, Plungė and Telšiai). 2 824 pupils from 7th, 8th and 9th grades were surveyed. They represent the following age groups: 12-13, 13-14 and 14-15. 128 questionnaires were found not suitable for analysis. 49 percent (1 320) of all respondents were girls and 51 percent were boys (1 376). First, correlations between the elements of the Situational Action Theory – morality, self-control, unsupervised peer activity, rule-breaking peers, bonds with parents, parental monitoring, a bond with school – and delinquent behavior were counted. Second, a regression analysis was conducted.

The results of the investigation revealed the fact that not all the assumptions of the Situational Action Theory could be confirmed. What is more, gender differences in delinquent behavior could be explained by different elements of the Situational Action

Theory. Two elements (rule-breaking peers and morality) are consistent with the Situational Action Theory and could explain the delinquent behavior of both boys and girls. Self-control is more relevant in predicting the delinquent behavior of boys, whereas bonds with parents and parental monitoring are important predictors of delinquency among girls. Unsupervised peer activity and a bond with school could not be related to the delinquent behavior of both boys and girls. Therefore, only separate elements mentioned in the Situational Action Theory were related to delinquency and to the gender gap in delinquency.

Keywords: delinquent behavior, gender, Situational Action Theory.